

Πρόλογος για την ελληνική έκδοση

Στις μέρες μας η βιβλιογραφία γύρω από τη Σχολή της Φρανκφούρτης είναι τεράστια και διογκώνεται συνεχώς. Η επίδραση των ιδεών της έλαβε αναπάντεχες διαστάσεις στις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, μετά το θάνατο των πραγματικών πρωταγωνιστών της. Σε τέτοιο βαθμό που ξεχνάμε πόσο οδυνηρό αίσθημα μοναξιάς βασάνιζε αυτή τη χούφτα των γερμανοεβραίων διανοουμένων, που η μοίρα τούς επιφύλαξε να ζυμωθούν με τα πιο δραματικά γεγονότα του εικοστού αιώνα – και να γίνουν η πιο εγρήγορη συνείδησή τους. «Κι αν αυτές οι ιδέες, που σήμερα δεν τις ακολουθούν παρά μόνο οι διώκτες τους ...», έγραφε τις παραμονές του πολέμου ο Μαξ Χορκχάιμερ στην κατακλείδα ενός γραπτού του, απεικονίζοντας το τραγικό αίσθημα καταδίωξης και εξορίας που συνόδευε σταθερά τη ζωή και τη δράση τους. Σήμερα, η τεράστια δημοσιότητα των γραπτών τους μας κάνει να ξεχνάμε πόσο πρόσφατο γεγονός ήταν η «ανακάλυψη» και η συνακόλουθη κανονικοποίησή τους στο φιλοσοφικό πάνθεο του αιώνα. Σ' αυτή την «ανακάλυψη» υπάρχει ένα βιβλίο που έπαιξε ανυπολόγιστα σημαντικό ρόλο: είναι ακριβώς *Η διαλεκτική φαντασία* του Μάρτιν Τζέν, που έχουμε τη χαρά να παρουσιάζουμε σήμερα στα ελληνικά.

Ανάμεσα σε όλους τους τόμους που έχουν γραφτεί για τη Σχολή της Φρανκφούρτης και που σήμερα έχουν κομβική θέση στη σχετική βιβλιογραφία, το βιβλίο του Τζέν μπορεί να χαρακτηριστεί αρχετυπικό. Ο συγγραφέας του, πασίγνωστος πλέον ιστορικός των ιδεών και αναγνωρισμένη ακαδημαϊκή φιγούρα στις ΗΠΑ, προήλθε από τους κύκλους της λεγόμενης Νέας Αριστεράς στη δεκαετία του 1960 – ρεύμα που χρωστάει πολλά στη αφανή επιρροή που άφησε η Σχολή της Φρανκφούρτης κατά το σύντομο πέρασμά της από το αμερικανικό έδαφος. Μέσα στο περιορρέον εξεγερσιακό κλίμα εκείνης της εποχής, οι ιδέες της Φρανκφούρτης είχαν αρχίσει να κυκλοφορούν από στόμα σε στόμα, ενώ τουλάχιστον ένας από τον παλαιό εσωτερικό πυρήνα γνώριζε τότε ακριβώς μεγάλη δημοσιότητα ως εκ των εμπνευστών της αποκαλούμενης αντικουλτούρας: ο Χέρμπερτ Μαρκούζε. Τα ερεθίσματα αυτά ώθησαν τον Μάρτιν Τζέν, τότε μεταπτυχιακό φοιτητή στο πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ, να γράψει ως διδακτορική διατριβή μια ιστορία της Σχολής της Φρανκφούρτης και του θουλικού Ινστιτούτου Κοινωνικής Έρευνας, που θα ήταν ταυτόχρονα και μια πρώτη συστηματική έκθεση των ιδεών τους. Βρισκόμαστε στα 1968· ο χρόνος ήταν ιδανικός από την

άποψη ότι όλοι σχεδόν οι βασικοί της εκπρόσωποι ζούσαν ακόμα, στις ΗΠΑ, στη Γερμανία και στην Ελβετία, ενώ ταυτόχρονα βρισκόνταν σε ένα στάδιο της ζωής τους πρόσφορο για απογραφές. Η έρευνα ξεκίνησε στο Μπέρχλεϋ της Καλιφόρνιας, μέσ' από τη στενή προσωπική σχέση που ανέπτυξε ο συγγραφέας με τον Λέο Λόβενταλ, και συνεχίστηκε στην Ευρώπη, όπου είχε την ευκαιρία να συναντηθεί με όλα σχεδόν τα μέλη του παλαιού κύκλου, αλλά και με κάποιους νεότερους. Ο Αντόρνο πέθανε τον επόμενο χρόνο. Το 1973 το βιβλίο κυκλοφόρησε στην αγορά με απρόβλεπτη επιτυχία.

Μολονότι είναι γραμμένο με θέρμη και πρόδηλη προσωπική συμπάθεια προς τα πρόσωπα και το έργο τους, ο συγγραφέας προειδοποιεί ότι δεν πρόκειται για μια αυλική ιστορία. Η κριτική αποστασιοποίηση είναι βέβαια αυτονόητη, ιδίως εν σχέσει προς ένα ρεύμα σκέψης όπως η Κριτική Σχολή της Φρανκφούρτης. Ας μην περιμένει όμως ο αναγνώστης περιπετειώδεις θεωρητικές επεξεργασίες, ρηξικέλευθες ερμηνείες ή κριτικές συζητήσεις ικανές να επεκτείνουν το φάσμα των υπό εξέταση ιδεών. Δεν είναι στις προθέσεις του Μάρτιν Τζέν μία σε βάθος συνομιλία με τις θέσεις της Σχολής, πράγμα που σε κάποια σημεία ενδέχεται να δώσει στον αυστηρό αναγνώστη μια αίσθηση επιφανειακότητας της πραγμάτευσης – παραδείγματος χάριν, σ' ό,τι αφορά την έκθεση της *Διαλεκτικής του διαφωτισμού* ή την ανάπτυξη της έννοιας της *μίμησης* στον Μπένγιαμιν (από τα πιο απαιτητικά άλλωστε σημεία αυτής της σκέψης, στα οποία συντρίφτηκαν αναρίθμητοι μελετητές). Αρκετές αντιρρήσεις ενδέχεται να γεννήσουν, επίσης, ορισμένες αναδρομικές εκτιμήσεις του – όπως κάποιοι συσχετισμοί με την αυτοαποκαλούμενη δεύτερη γενιά της Σχολής της Φρανκφούρτης (τον Χάμπερμας και τους περί αυτόν) ή με τον λεγόμενο μεταμοντερνισμό, κυρίως στον μεταγενέστερο πρόλογο της έκδοσης του 1996. Ωστόσο η αρετή ενός ψαριού δεν κρίνεται, όπως έλεγε ο Χάιντεγκερ, από το πόσο μπορεί να επιβιώσει στη στεριά. Από το βιβλίο του Μάρτιν Τζέν δεν μπορεί να αναμένει κανείς εκείνο που δεν υπήρξε στόχος του. Αν κάτι επιδιώκει συνειδητά, είναι πρωτίστως να αφηγηθεί μια ιστορία, ή ακριβέστερα ένα χρονικό: τη σύσταση, στα ζοφερά χρόνια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, ενός κύκλου ριζοσπαστών διανομένων, οι οποίοι, εβραϊκής καταγωγής αλλά χωρίς καθόλου παραδοσιακές δεσμεύσεις, συνεπαρμένοι από το όραμα της παγκόσμιας επανάστασης και βαθιά πληγωμένοι από την τραγική αποτυχία του στη μεσοπολεμική Ευρώπη, φορείς της υψηλότερης κεντροευρωπαϊκής κουλτούρας και ανελέητοι επικριτές των ψευδών επαγγελιών του Διαφωτισμού, έφεραν το μαρξισμό και τον φυσικό πρόγονό του, τη μεγάλη γερμανική φιλοσοφία, σε εντατική συνομιλία με την ψυχανάλυση, με την ανθρωπολογία, με την εφαρμοσμένη κοινωνιοψυχολογική έρευνα, σπάζοντας τολμηρά τους περιορισμούς του πανεπιστημίου προκειμένου να μείνουν κύριοι της σκέψης τους και να κάνουν εκ νέου τις ιδέες επικίνδυνες, προνομιακό όργανο των κοινωνικών αγώνων και οι οποίοι διέλυσαν πρώτοι τις αριστερές ψευδαισθήσεις αναφορικά με τη σοβιετικού τύπου γραφειοκρατία, αναμετρήθηκαν θεωρητικά και πρακτικά με το ναζιστικό τέρας, πήραν τον δρόμο της εξορίας χωρίς

την παραμικρή παραχώρηση στους «σωτήρες» τους, έδειξαν τη φιλελεύθερη αντιναζιστική Δύση ως το άλλο πρόσωπο του ναζισμού και έστρεψαν την κατάλληλη στιγμή τα ίδια τα όπλα του αντιναζιστικού αγώνα εναντίον της, μέχρι τέλους. Το βιβλίο εστιάζει στα ίδια τα πρόσωπα αναδεικνύοντάς τα σε ένσαρκες παρουσίες, ανθρώπους που ο αναγνώστης νιώθει ότι συνάντησε πραγματικά, συνομίλησε μαζί τους και είδε μικρές ανθρώπινες στιγμές τους, μακριά από τη φετιχισμένη ηχώ των ονομάτων· ζωντανεύει ένα πλήθος μικροπεριβάλλοντα, οικογενειακές σχέσεις, πνευματικούς κύκλους και επιρροές, κρατώντας πάντα στο βάθος σταθερή την ευρύτερη ιστορική εικόνα. Πάνω απ' όλα, συλλαμβάνει τις ιδέες εν τη γενέσει τους, φωτίζει την ασυνείδητη προϊστορία τους, τις ακολουθεί σε όλα τα βήματα της διαμόρφωσής τους, εκεί που τέμνεται η ατομική βιογραφία με τον ιστορικό ορίζοντα μιας εποχής, καθιστά ορατές τις δυνάμεις, τη βία, αν θέλετε, που τις επέβαλε και τις έκανε αναπόδραστες τη συγκεκριμένη στιγμή στους συγκεκριμένους ανθρώπους.

Το μαντεύει ήδη κανείς: το βιβλίο του Μάρτιν Τζέν είναι ένα συναρπαστικό φιλοσοφικό αφήγημα όπου πρωταγωνιστούν ισότιμα ιδέες και άνθρωποι, διαμορφώνοντας αλλήλους μέσα στο καθορισμένο περιβάλλον που τους διαμορφώνει όλους. Εδώ έγκειται η δική του διαλεκτική αίσθηση και από εδώ απορρέει η τεράστια προπαιδευτική αξία του βιβλίου. Δεν υπάρχει σύγγραμμα προσφορότερο για μια εισαγωγική γνωριμία με αυτό το ρεύμα ιδεών, ούτε πέτυχε ποτέ κανένας άλλος μια τόσο απλή, ωστόσο πιστή και περιεκτική, έκθεση αυτής της φιλοσοφίας σε όλες τις πολλαπλές και αλληλένδετες πτυχές της. Απ' αυτή την άποψη, μπορεί να αποτελέσει μοναδικό παιδαγωγικό σύγγραμμα –αυτό είναι ίσως το μυστικό της αντοχής του στο χρόνο– ενώ για τον ειδικό μελετητή παρουσιάζει πάντα έναν τέτοιο πλούτο πραγματολογικών λεπτομερειών που κρατάει αδιάπτωτο μέχρι τέλους το ενδιαφέρον.

Η μετάφραση αυτή είχε επίσης το δικό της μερίδιο περιπετειών. Ο Γιώργος Σαγκριώτης, ο Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος και ο Κώστας Λιβιεράτος εργάστηκαν σε διάφορες φάσεις της επιμέλειας βελτιώνοντας αισθητά το τελικό αποτέλεσμα. Το πρόβλημα που κυρίως μας απασχόλησε ήταν η αντιπαραβολή των απειράριθμων χωριών από έργα των εκπροσώπων της Σχολής, τα οποία ο Μάρτιν Τζέν παραθέτει στα αγγλικά (σε δική του ή άλλη διαθέσιμη μετάφραση), με το γερμανικό πρωτότυπο έτσι ώστε να ελεγχθεί η πιστότητά τους. Το έργο ήταν τιτάνιο, αν σκεφθεί κανείς το εύρος αυτών των παραθέσεων που είναι ο πραγματικός σκελετός του βιβλίου, και θα ήταν αδύνατο να το φέρει εις πέρας ένας άνθρωπος, δεδομένων μάλιστα και των προβλημάτων που προκύπτουν από την παραμικρή τροποποίηση στη γλωσσική ομοιογένεια της μετάφρασης. Ευχαριστώ θερμά όλους όσους έθεσαν την πείρα τους στην υπηρεσία αυτού του εγχειρήματος – χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποποιούμαι την ευθύνη για όσα προβλήματα παραμένουν.

Παραδίδουμε το βιβλίο στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό με την ελπίδα ότι θα διαπαιδαγωγήσει νέες γενιές αναγνωστών, σπουδαστών και μη, σ' ένα είδος σκέψης που γνώρισμά της είναι η αντιστεκόμενη σε κάθε μορφή εξειδικευσης σφαιρικότητα, ο

αυτοκαθορισμός και η ελευθερία, ιδιότητες εξόριστες σήμερα από τα ακαδημαϊκά ιδρύματα· κι ακόμα σ' ένα ήθος του στοχασμού που διαπνέεται αφενός από τη λογική της κοινότητας, της ελεύθερης και ισότιμης συνεργασίας, και αφετέρου από το πνεύμα της «μεγάλης άρνησης»: αντιλαμβάνεται δηλαδή τη σκέψη ως ασυνθηκολόγητη αντίσταση στο υπάρχον, ως ατέρμονο και μέχρις εσχάτων αγώνα ενάντια σε κάθε μορφή κυριαρχίας.

ΦΩΤΗΣ ΤΕΡΖΑΚΗΣ